

Peter Abelard'ın Varlık ve Ahlak Felsefesi

Peter Abelard's Philosophy of Being and Morality

Büşra ÖZTÜRK¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹ Erzurum Teknik Üniversitesi, Felsefe
Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzurum-
Türkiye, busra.ozturk41@erzurum.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 19.02.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 27.03.2025

Atıf/Cite this article:

ÖZTÜRK, B. (2025) Peter Abelard'ın Varlık ve
Ahlak Felsefesi. *Erzurum Teknik Üniversitesi
Anadolu Felsefe Dergisi*, 1, 52-63.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Öz

Bu çalışmanın amacı, Peter Abelard'ın yaşamı, eserleri ve düşünce dünyasını inceleyerek onun metafizik, etik ve teoloji alanlarındaki düşüncelerini değerlendirmektir. Peter Abelard, On İkinci Yüzyıl'ın önde gelen filozoflarından biri olarak hem felsefi hem de teolojik alanlarda, özellikle nominalist yaklaşımı ve niyet temelli ahlak anlayışıyla derin izler bırakmıştır. Hayatı boyunca içinde bulunduğu tartışmalar, eleştirel diyalektik yöntemi ve entelektüel cesareti, çağının ötesinde bir etki yaratmış, sonraki düşünürlere ilham vermiştir. Onun, tümellerin yalnızca dilsel araçlar olduğu görüşü, nominalizmin temelini oluştururken, ahlak felsefesinde eylemin değerini yalnızca failin içsel niyetine indirgemesi, Kant'ın niyet etiğiyle kıyaslandığında bazı benzerlikler ve farklılıklar barındırmaktadır. Ayrıca, teolojik tartışmalara getirdiği eleştirel yaklaşım, akıl ve inanç ilişkisini yeniden sorgulatmış, modern etik problemlerinde failin niyetinin değerlendirilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Bu bağlamda Abelard'ın düşünceleri, günümüz felsefe ve ahlak tartışmalarına kaynaklık etme noktasında önemini sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Abelard, Ahlak, Tümeller, İnanç, Niyet.

Abstract

The aim of this study is to examine Peter Abelard's life, works and world of thought and to evaluate his thoughts in the fields of metaphysics, ethics and theology. As one of the leading philosophers of the twelfth century, Peter Abelard left a deep mark in both philosophical and theological fields, especially with his nominalist approach and his ethics based on intentionality. The debates he engaged in throughout his life, his critical dialectical method and intellectual courage had an impact beyond his time and inspired later thinkers. While his view that universals are merely linguistic devices forms the basis of nominalism, his reduction of the value of action to the agent's inner intention in his moral philosophy has some similarities and differences when compared to Kant's ethics of intention. Moreover, his critical approach to theological debates has made us question the relationship between reason and faith, and emphasized the necessity of evaluating the intention of the agent in modern ethical problems. In this context, Abelard's thoughts continue to be important as a source for today's philosophical and ethical debates.

Keywords: Abelard, Morality, Universals, Belief, Intention.

Giriş

On ikinci yüzyılın önemli filozoflarından biri olan Peter Abelard (1079–21 Nisan 1142), çağının öğretmeni olarak tanınmış ve aynı zamanda şair ve müzisyen olarak da ün kazanmıştır. Felsefi düşüncede Latin geleneğini zirveye taşımış ve Aristoteles'in eserleri Avrupa'ya ulaşmadan önce bu geleneği güçlendirmiştir. Orta Çağ'ın en büyük mantıkçılarından biri olarak kabul edilen Abelard, aynı zamanda ilk büyük nominalist filozof olarak da ün kazanmıştır (Ülken, 2022, s. 72). İnanç konusunda akıl yürütmenin önemini vurgulayan ve teoloji terimini ilk kez modern anlamıyla kullanan kişi olan Abelard, dini doktrinleri sistematik bir şekilde ele alması ve felsefi derinliği ile dikkat çekmiştir. Bu da onun çağdaşları arasında büyük bir etki yaratmasına neden olmuştur. Keskin zekâsı, güçlü dil kullanımı, olağanüstü hafızası ve sınırsız özgüveni onu tartışmalarda rakipsiz kılmıştır. Öyle ki destekçileri ve eleştirenlerinin hiçbirinin ona karşı bir tartışmayı kazanamadığı söylenir (Vorlander, 2022, s. 298). Clairvaux'lu Bernard ile yaptığı akıl ve din tartışmaları ile Aydınlanma düşüncesinin gelişiminde önemli bir rol oynayan Abelard, renkli yaşamıyla birlikte felsefi başarıları onun şöhretinin temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı Abelard'ın hayatını, eserlerini ve düşünce dünyasını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak Abelard'ın yaşam öyküsü ve otobiyografik yazıları incelenmiştir. İkinci olarak düşünsel gelişimine etki eden tarihsel ve toplumsal faktörler ve tümeller sorunu, Tanrı'nın doğası, akıl ve inanç ilişkisi gibi felsefi tartışmalardan hareketle Abelard'ın metafizik, etik ve teoloji alanlarındaki görüşleri ele alınmıştır. Böylece, Abelard'ın düşünce dünyasına bir giriş sunulmuş ve onun Orta Çağ felsefesindeki yerinin önemi ile Batı düşünce tarihine katkıları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Abelard'ın Hayatı ve Eserleri

Abelard'ın hayatı, kamuya açık kayıtlarla sınırlı değildir. Otobiyografik mektubu olan *Historia calamitatum* (Felaketler Tarihi) ve Héloise ile mektuplaşmaları, iç dünyasını derinlemesine anlamaya yardımcı olur.

Brittany'de, Nantes yakınlarındaki küçük bir kasaba olan Le Pallet'te, soylu bir ailenin çocuğu olarak 1079 civarında doğan Abelard, erken yaşlarda edebiyat eğitimi almış ve çalışmalarına büyük bir hevesle başlamıştır. Cicero, Horace, Juvenal, Ovid, Lucan, Seneca ve Vergil gibi yazarların eserleriyle tanışması, yazılarına yansıyan geniş bir edebi birikimi gösterir. Abelard, felsefe üzerine çalışmak için mirasından vazgeçmiş, hatta şövalyelik unvanını bile reddetmiştir. Bu kararı, tanınmış filozoflar olan Roscelin ve William of Champeaux gibi isimlerle çalışmak için almıştır (Weber, 2000, s. 155).

On ikinci yüzyılın başlarında Melun'da ve sonrasında Corbeil'de öğretmenlik yapmış ve çeşitli okullarda dersler vererek önemli bir diyalektikçi olarak ün kazanmıştır. 1113 civarında teoloji okumaya karar veren Abelard, zamanının en seçkin teoloji öğretmeni olan Laon'lu Anselm'in öğrencisi olmuştur. Ancak, bu onun için iyi bir seçim olmamıştır. Anselm'in geleneksel yöntemlerini ilgi çekici bulmayan Abelard, bir süre sonra Paris'e geri dönmüştür (Çotuksöken, 2011, s. 207).

Paris'e döndükten sonra Abelard, Notre Dame'da asistan akademisyen olarak görev almıştır. Heloise d'Argenteuil ile de bu dönemde tanışmıştır. Paris'te piskoposluk meclisi üyesi Fulbert'in yeğeni olan Heloise, rahibeler tarafından yetiştirilmiş Latince, Yunanca ve İbranice bilgini olarak tanınmıştır. Dil ve yazma bilgisiyle, zekâsı ve iç görüşüyle ün kazanmıştır. Fulbert aracılığıyla Abelard'ın öğrencisi olmuş ve kısa sürede öğretmen öğrenci ilişkisi aşka dönüşmüş ve bu ilişkiden bir erkek çocukları olmuştur. Bu gayri meşru ilişkiden rahatsız olan Fulbert ve akrabalarının bir gece Abelard'ın odasına yaptıkları baskın, onu hadım edilmesi ile sonuçlanmıştır. Tüm yaşamını ve şöhretini derinden sarsan bu olayda sonra Abelard, kendini bütünüyle dine adamaya karar vererek Benedictine Saint Denis manastırına girmiştir. Heloise de bu konuda ikna ederek onun da Argenteuil manastırı rahibeleri arasına katılmasını sağlamıştır (Abelard, 1964, s. 9; Avcı, 2002, s. 8-9). İyileştikten sonra, yakındaki bir manastırda öncelikle teoloji ve özellikle teslis üzerine öğretmenlik yapmaya devam eden Abelard'ın düşünceleri, geleneksel yaklaşımlara doğrudan bir meydan okuma olarak görülmüş ve Abelard'ın yazılarını incelemek için Soissons'ta bir sinod,¹ toplanmıştır. Bu toplantıda düşünceleri kınamış ve inancını kamuya açık bir şekilde beyan etmesini talep edilmiştir. Onun için aşağılayıcı bir deneyim olan bu durum karşısında Abelard'ın kendisini tefekküre adanmak için ıssız bir araziye yerleşmesine izin verilmiştir (Weber, 2000, s. 159).

Yoksulluk nedeniyle öğretmenlik yapmaya devam etmek zorunda kaldığını belirten Abelard, ona katılan öğrenciler ile Paraclete (Sığınak) adında bir manastır inşa edip burada yazmaya, öğretmeye ve araştırmaya devam etmiştir. Ancak 1126 civarında Abelard'ın Brittany'deki Saint Gildas de Rhuys manastırının başrahibi olma teklifini kabul etmesiyle bu durum sona ermiştir. Kısa bir süre sonra Paraclete'i Heloise ve diğer manastır rahibelerine devretmiştir. Abelard, Saint Gildas'ın rahiplerini zorlayıcı, hatta tehlikeli bulduğunu iddia eder ve orada bulunduğu süre boyunca hayatına yönelik birçok tehdit olduğunu söyler. Bu süre zarfında, Historia Calamitatum'u yazar ve Heloise ile mektuplaşır (Vorlander, 2022, s. 298; Avcı, 2002, s. 9-10).

1130'ların ortalarında Abelard, tekrar Paris'e dönmüş ve Mont Ste.-Genevieve'deki okullarda öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Bu dönemde teolojik çalışmaları, Clairvaux'lu Bernard'ın dikkatini çekmesi üzerine Bernard, Abelard'ın bazı düşünce, inanç ve yaklaşımlarına itiraz etmiştir. Aralarındaki anlaşmazlıkları çözmeye yönelik çabaların bir sonuca bağlanamaması üzerine Abelard, Sens başpiskoposundan Bernard ile aralarındaki sorunları çözmek için açık bir tartışma düzenlemesini istemiştir. Bernard başlangıçta inanç konularının tartışılmaması gerektiğini savunarak bu daveti reddetmiştir. Ancak daha sonra sapkınlık suçlaması ile Bernard, Abelard'ın haberi olmadan çalışmalarını incelemek için başka bir soruşturma konseyi kurdurtmuştur. Bu durumun bir tartışma imkânı sağlamadığı gerekçesi ile Abelard, bu konseyden ayrılarak doğrudan Papa'ya başvurma niyeti ile Roma'ya doğru yola çıkmıştır. Konsey ise onun eserlerinde bulduğunu iddia ettiği on dokuz düşünceyi kınayarak toplantıyı başka bir tarihe ertelemiştir. Bernard, Abelard Fransa'yı terk etmeden önce Papalık Mahkemesi'ne başvurarak Papa'nın Soissons Konseyi'nin kararını onaylayan bir mektubun Abelard'a ulaşmasını sağlayarak onu susturmuştur. Cluny başrahibi Muhterem Peter, bu konular hakkında Papa'ya bir mektup yazmış ve Papa, Abelard'ın cezasını kaldırmıştır. Sağlığı kötüleşen Abelard, önce Cluny'de ardından St. Marcel'de Saygıdeğer Peter'in himayesi altında kalmıştır. 21 Nisan 1142'de vefat eden Abelard'ın Cenazesi Paraclete'e defnedilmiştir (Vorlander, 2022, s. 298).

Abelard'ın eserlerini yazdığı tarihler ve eserlerinin sayısı, halen daha bilim insanları arasında tartışmalı bir konudur. Göreceli olarak tarihlendirilebilen Abelard'ın yazışmalarının dışında, Abelard'ın birçok çalışması da bulunmakla birlikte Türkçe literatürde, Heloise ile mektuplaşmalar dışında bir eserine ulaşılammıştır. Diyalektik üzerine yaptığı çalışmalardan oluşan iki önemli eseri *Dialectica* (Diyalektik) ve *Logica Ingredientibus* (İleri Mantık) tur. Bu eserlerin her ikisi de antik çağlardan miras alınan *Logica Vetus* (Eski Mantık) modelini takip etmektedir. Onun *Logica Intentibus* (Mantıksal Niyetler)u eski mantığa yakın bir metinsel yorumdur, ancak yalnızca bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Ayrıca diyalektik üzerine yazdığı *Sententiae Secundum Magistrum Petrum* (Usta Peter'in Görüşleri), *Tractatus de Intellectibus* (Anlamalar Üzerine Bir İnceleme), *Logica* (Mantık), *Introductiones Parvulorum* (Mantığa Giriş) eserleri de vardır (Abelard & Luscombe, 1971, s. 31).

Introductiones Parvulorum eseri, mantık üzerine bir dizi temel yorum içerir. Bu yorumlar, bazı akademisyenlerin Abelard'ın kariyerinin erken dönemlerinden geldiğini öne sürmesine, diğerlerinin ise Abelard'ın bu eserlerin yazarı olduğunu reddetmesine neden olmuştur (Çotuksöken, 2011, s. 128). *Logica Nostrorum Dilectae Sociorum* (Sevgili Arkadaşlarımızın Mantığı) henüz üzerinde çalışılan bir metindir. Abelard'ın diğer bazı eserleriyle metinsel benzerlikler taşır ve teoloji hakkında bazı bilgiler sunar.

Etik üzerine *Ethica Seu Scito Teipsum* (Etik veya Kendini Tanı), *Dialogus Inter Philosophum, Iudaeum et Christianum* (Bir Filozof, Bir Yahudi ve Bir Hristiyan Arasındaki Diyalog) adlı çalışmaları kaleme alan Abelard, etiği failerin eylemlerine ve bu eylemlere atfedilmesi gereken ahlaki değere odaklanarak analiz eder. Eserin ikinci kitabında, mutluluğun doğası ve yüce iyilik üzerine iki farklı bakış açısı sunan iki diyalog yer alır. Birinci diyalogda, doğal akıl savunan bir Filozof, Eski Ahit'i savunan bir Yahudi ile tartışır. Ahlakın kaynağının doğal akıl olduğunu ve ilahi vahyin gerekli olmadığını savunan Filozof'un aksine Yahudi, ahlakın Tanrı tarafından verilen bir yasa olduğunu ve bu yasaya uymanın mutluluğa giden tek yol olduğunu savunur. İkinci diyalogda Filozof, Hristiyan etiğini savunan Hristiyan ile tartışır. Filozof, Hristiyanlığın ahlaki ilkelerinin akılsızca kabul edilmesi gerektiğini savunurken Hristiyan, Hristiyanlığın ahlaki ilkelerinin akla dayalı olduğunu ve insanları gerçek mutluluğa götürdüğünü savunur (Weber, 2000, s. 155). Bununla birlikte Abelard'ın şiirde ahlaki öğütler ve eğitici duyguları ele aldığı *Carmen ad Astralabium* (Astralab'a Öğütler) adlı bir eseri de vardır.

Abelard'ın felsefi teoloji çalışmalarından oluşan eserleri de bulunmaktadır. Bu eserleri, Teslis'in felsefi analizini konu alır ve düşüncesinin gelişim evreleri ile ortodoksluğa uyum çabalarını yansıtan çeşitli versiyonlardan oluşur. Her biri birçok kez yeniden yazılmış olan bu eserler *Theologia Summi Boni* (En Yüksek İyi Teolojisi), *Theologia Christiana* (Hristiyan Teolojisi) ve *Theologia Scholarium* (İlahiyat)dur. *Theologia*'nın ilk versiyonu Soissons Konseyi'nde kınanan eser, sonuncusu ise Sens Konseyi'nde kınanan eserlerdir. Felsefi teolojideki sorunların tematik olarak ele alındığı bu üç eserin yanı sıra Abelard'ın eserleri arasında *Expositio Orationis Dominicae* (Rab'bin Duasının Analizi), *Expositio Symboli Apostolorum* (Havarinin İmanının Analizi), *Expositio Fidei in Symbolum Athanasii* (Athanas İncancının Analizi), *Hexaëmeron* (Yaratılış Üzerine Yorum), *Commentaria in Epistolam Pauli ad Romanos* (Aziz Pavlus'un Romalılarına Mektubu Üzerine Yorum) adlı eserler de yer almaktadır. Ayrıca Abelard'ın inanç ve akılla ilgili

soruları ele aldığı kısa bir çalışma olan Soliloquium (Kendi Kendine Konuşma) ve hiçbir teorik spekülasyon içermeyen son derece etkili bir teolojik çalışma olan Sic et Non (Evet ve Hayır) adlı eserleri de vardır (Gilson, 1947, s. 289).

2. Metafizik Anlayışı

Batı felsefesinde nominalizmin ilk büyük örneği olarak kabul edilen Abelard'ın metafiziği, tümellerin sadece kelimeler (nomina) olduğunu savunmasıyla öne çıkar. Ancak Abelard'ın metafiziğini sadece nominalizmle sınırlamak doğru değildir. O, yalnızca tümeller değil, önermeler, olaylar, geçmiş ve gelecek zamanlar gibi birçok metafizik kavramda da gerçekçilikten yana değildir. Abelard'a göre evreni dolduran tek şey somut bireylerdir ve bu bireyler tüm zenginlikleri ve çeşitlilikleriyle yeterlidir. Mümkün olduğunca indirgeyici açıklamaları tercih eden Abelard, çağdaşlarının metafizikteki aşırılıklarına karşı çıkararak felsefeye daha sade ve gerçekçi bir bakış açısı getirmeye çalışmıştır (Harman, 2021, s. 149).

Abelard, tümellerin yalnızca kelimeler olduğu tezini, tümellere ilişkin ontolojik gerçekçiliğin tutarsız olduğunu ileri sürerek savunur. Boethius'un evrensellik kriterlerini karşılayan, yani birçok bireyde aynı anda var olup onların tözünü oluşturan herhangi bir gerçek nesnenin dünyada mevcut olamayacağını öne sürer. Bu nedenle Abelard, evrensellik kavramının ontolojik değil, dilin anlamsal bir özelliği olduğu sonucuna varır (Tarnas, 2011, s. 294). Abelard'a göre Tümellerin dünyadaki varlıklar olduğu varsayıldığında; örneğin hem Sokrates'te hem de eşekte aynı anda tamamen mevcut olan ve her birinin tam anlamıyla hayvan olmasını sağlayan bir öge bulunsun. Bu durumda aynı şeyin, yani hayvanın aynı anda hem rasyonel (insan türünde rol oynadığı için) hem de irrasyonel (eşek türünde rol oynadığı için) olacağını belirtir. Ancak, bu durumda aynı varlıkta zıtlıklar aynı anda mevcut olacaktır ki bu da imkansızdır (Ülken, 2022, s. 98). Rasyonellik ve irrasyonelliğin aynı varlıkta bulunmadığını savunan Abelard, onların sadece potansiyel olarak mevcut oldukları iddiasını reddeder. Her tür aslında bir zıttan bilgi alır ve her tür, cinsin tamamında bütün olarak bulunur. Bu nedenle bir türdeki bir özellik, diğerindeki zıttı tarafından bilgilendirilir. Her ikisinde de tam ve aynı olduğundan, aslında zıtlıklardan beslenir ve çelişki ortaya çıkar. Dolayısıyla ona göre zıtlıklar, sadece cinsten değil, aynı varlık içinde bile mevcut olabilir (Marenbon, 1997, s. 175). Tümelliğin dünyanın bir özelliği olmadığını, yalnızca dilin yapısına ait olduğunu savunan Abelard, daha spesifik olarak ortak isimlerin, fiillerin ve olumsuz isimlerin birçok kişiye doğru şekilde yüklenebildiğini ve dolayısıyla evrensel olarak kabul edilebileceğini savunur (Pasnau, 2014, s. 118). Bu terimler anlamsal olarak geneldir, çünkü anlamları birden fazla şeye uygulanabilir. Ancak bu nedenle genel bir varlığı adlandırmazlar. Bunun yerine terimin geçerli olduğu bireylerin her birine dağıtımsal olarak atıfta bulunurlar. Örneğin, “hayvan” terimi, doğası gereği genel olan canlı madde anlamına gelir ve her biri canlı madde olduğundan her bir hayvana atıfta bulunur.

Tanrı ve melekler dışında dünyadaki her şeyin form, madde ya da form ve maddenin birleşimi olduğunu iddia eden Abelard'a göre tüm maddi nesneler toprak, hava, ateş ve su gibi elementlerden oluşur. Ancak çoğu durumda bu elementler formlarını korumazlar. Genel olarak, bir maddi nesnenin biçimi, sadece onun maddi parçalarının düzenidir. Dolayısıyla, formlar maddeden türetilir ve maddeden bağımsız bir ontolojik durumları yoktur. Bu, formların var

olmadığını inkâr etmek değil, belirli bir formun bir özne içinde var olmasının, yani o öznenin maddesinin belirli bir şekilde düzenlenmesinin ne anlama geldiğine dair özel bir açıklama sunmaktır. Örneğin, bir heykeldeki şeklin özü bronzun düzenlenme biçimidir. Dolayısıyla, biçimleri maddi olmayan (ve ölümsüz) ruhlara sahip insanlar dışında, maddi nesneler yapıldıkları şeyle aynıdır. Daha doğrusu insan ruhları, bedenden ayrı olarak var olma yeteneğine sahip oldukları için, bedene bağlı oldukları sürece maddi formlar olarak hareket etseler de temelde form değildirler (Tarnas, 2011, s. 308). İnsanlar dışında, form ve maddenin maddi bileşimleri, belirli bir şekilde yapılandırılmış ayrı maddi parçalardan oluşan tamamlayıcı bütünlerdir. Abelard, birçok türde tamamlayıcı bütünü destekler: üyeleri nasıl seçilirse seçilsin koleksiyonlar; ister doğal olarak birleştirilmiş (Sokrates ve uzuvları gibi) ister yapay olarak birleştirilmiş (bir evin duvarları, zemini ve çatısı gibi) yapılandırılmış kompozitler; parçalarının göreceli konumuyla tanımlanan çizgiler gibi geometrik nesneler; bir gün ve onu oluşturan saatler gibi zamansal bütünler. Bu bütünlerin çoğu, maddi parçalarının ötesinde ontolojik olarak hiçbir şey değildir. Yapılandırılmış bileşimlerin bağımsız bir ontolojik duruşa sahip olup olmadığı, düzenleme biçimlerinin durumuna bağlıdır. Abelard'ın tözsel integral bütünler teorisi, modern anlamda saf bir salt bilim olarak kabul edilemez. Bunun sebebi, teorinin ayrıcalıklı bölünmelere yer vermesidir. Abelard'a göre tıpkı bir cinsin yalnızca herhangi bir türe değil, yakın türlere de uygun şekilde bölünmesi gerektiği gibi bir bütün de ana kısımlarına doğal bir şekilde bölünmelidir. Sezgisel olarak, bazı bütünlerin diğerlerinden öncelikli olan doğal bir bölümü vardır. Örneğin, bir cümle tam olarak bu sırayla kelimelere, hecelere ve harflere bölünür. Abelard'a göre bir bütünün temel parçaları, birleşimleri anında bütünü oluşturan parçalardır. Onun niyeti, ayrılmaz bütünü tanımlayan kompozisyonun doğasının aynı zamanda onun ana parçalarını da ortaya koyması gibi görünüyor. Bir ev, doğru şekilde bir araya getirilmiş zemin, duvarlar ve çatıdan oluşur. Ancak, her bir ana parçanın tüm alt parçalarının varlığını gerektirip gerektirmediği açık bir sorudur (Abelard & Luscombe, 1971).

Bireylerin doğaları vardır ve doğaları gereği belirli doğal türlere aittirler. Ancak bir bireyin doğası gerçekte diğer bireylerle paylaşılan veya ortak olan bir şey değildir. Abelard'ın gerçekçiliği reddetmesi bunun imkânsız olduğunu gösterdi. Ona göre doğal bir türü, genel anlamda onları oldukları şey yapan, aynı özelliklere sahip olan şeylerin iyi tanımlanmış bir koleksiyonudur. Belirli bir şeyin neden diğerlerinden ziyade bazı özelliklere sahip olduğu, onun nasıl bu hale geldiğiyle açıklanır. Onu yaratan doğal süreçler, onun sahip olduğu özelliklere sahip olmasıyla, yani olduğu türde bir şey olmasıyla sonuçlanır. Benzer süreçler benzer sonuçlara yol açar. Bu okumada doğal türlerin özel bir statüye sahip olmadığı açıktır; üyelik ilkesi benzerlik olan, yalnızca dünyanın ayrık benzerlik sınıflarına bölünmüş olduğu gerçeğini yansıtan ayrık bütünsel bütünlerden başka bir şey değildirler. Üstelik bu tür gerçek benzerlik ilişkileri, benzer şeylerin üstünde ve ötesinde hiçbir şey değildir. Doğal türlere bölünme, muhtemelen dünyayla ilgili "yüzeysel bir gerçek"tir: Tanrı onları farklı şekilde emretmiş olsaydı, işler başka türlü de olabilirdi; ateş soğuk olabilir, ağır cisimler yukarı doğru düşebilir, kurbağalar akıl yürütebilir. Eğer bu nedensel güçler farklı olsaydı, doğal türler de farklı olabilir ya da şimdiki kadar keskin bir şekilde farklılaşmayabilirdi. Durumun gidişatı göz önüne alındığında, doğal türler dünyayı eklem yerlerinden oyarlar, ancak bunlar Tanrı'nın seçtiği eklemlerdir (Frolov, 2000, s. 5).

3. Etik Anlayışı

Geleneksel Hristiyan ahlâkını rasyonel bir temele oturtarak, radikal bir niyetçi yaklaşımı benimseyen Abelard'a göre bir eylemin ahlaki değerini yalnızca failin niyeti belirler. O, sonuçların ahlaki önemini reddeder. Örneğin, iki adamın da parası olduğunu ve yoksullar için barınak kurmak istediklerini düşünelim; biri amacına ulaşmadan soyulurken, diğeri başarılı olur. Ona göre bu iki durumda ahlaki bir fark olduğunu düşünmek, insanların ne kadar zenginse o kadar iyi olabileceklerini düşünmek deliliğin zirvesidir. Eylem merkezli ahlak anlayışı, koşullar ne olursa olsun ahlaki değerini kaybeder. Benzer şekilde, çoğu kişi cehaletin bir failin ahlaki sorumluluğunu hafifletebileceğini kabul etse de failin bilgi durumunu dikkate almak için yeterli bir gerekçe sunamaz. Abelard bu durumu şu örnekle açıklar: Doğumda ayrılan ve birbirlerinin varlığından habersiz büyütülen çift yumurta ikizlerini (erkek ve kız kardeş) düşünün; yetişkin olduklarında tanışırlar, aşık olurlar, yasal olarak evlenirler. Teknik olarak bu enstestir, ancak Abelard her iki kişinin de bu durumda suçlu olmadığını savunur (MacIntyre, 1988, s. 183). Abelard, eylemlerin tek başına ahlaki değerlendirmede belirleyici olmadığını, esasın failin niyetleri olduğunu savunur. Eylemin gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesinin, failin duygularını ve dolayısıyla niyetlerini etkileyebileceği ve bu nedenle eylemlerin ahlaki bir öneme sahip olabileceği itirazı öne sürülebilir (Çotuksöken, 1988, s. 74).

Abalarda, ahlaki değer niyetler temel alınarak değerlendirilmediği sürece, kişinin kendi isteği dışında bir şey yapmaya zorlandığı durumda neden failin sorumluluktan muaf tutulması gerektiğini anlamının zor olduğunu savunur. Aynı düşünce cehalet için de geçerlidir. Bu fikrini açıklamak için çarpıcı bir örnek veren Abelard'a göre İsa'yı çarmıha gerenlerin, onu çarmıha gererken kötü olmadıklarını iddia eder. İsa'nın ilahi doğası hakkındaki bilgisizlikleri, onları kötü yapmaz. Mesih'i çarmıha gererken yanlış inançlarına göre hareket etmeleri de kötü değildir. İhmalkâr olmayan cehaletleri, eylemlerindeki suçu ortadan kaldırır. Hatta Abelard, İsa'nın çarmıha gerilmesinin gerekli olduğunu düşündükleri halde, bunu yapmamalarının günah olacağını savunur: olayların gerçekliği ne olursa olsun, kişinin vicdanına uygun hareket etmemesi onu ahlaki olarak suçlanabilir hale getirir (Cevizci, 2000, s. 249).

Abelard'ın niyetçilik etiği, bazı temel itirazlara maruz kalmaktadır. Gönüllü olarak kötülük yapmak nasıl mümkün olabilir ve niyetler yalnızca fail tarafından bilinebildiği için, Abelard'ın görüşü etik yargılarda bulunmayı imkânsız hale getirmiyor mu? İlk itiraza ilişkin olarak Abelard'ın iki yönlü bir yanıtı vardır. Birincisi, birçok durumda insanın bir eylemi gerçekleştirmek isteyip aynı zamanda cezadan kaçınmak istemesi yaygındır. Örneğin, bir erkek bir kadınla cinsel ilişkiye girmek isteyebilir ama zina yapmak istemez. Bunun yerine evli olmamayı tercih ederdi. İkincisi, insan bazen hiç istemediği şeyleri istediği de olmuştur. İnsanın bedeni iradesinden bağımsız olarak zevk ve arzuya tepki verebilir. Eylemi gönüllü olmasa da Abelard'a göre insan bu tür arzulara göre hareket etmesi insanın iradesine bağlıdır. Buna göre arzunun kendisinde kötü bir şey yoktur; yalnızca arzuya göre hareket etmekte kötülük vardır ve bu, zıt arzulara sahip olmakla çelişmez (Goff, 2019, s. 33). Diğer bir ifadeyle insan kaçınılmaz olarak cinsel ilişki, lezzetli yemekler yemek gibi çeşitli zevk duygusu yaşayabilir. Eğer evlilik içindeki cinsel zevk günah değilse, evlilik içinde ya da dışında zevkin kendisi de günah değildir. Eğer zevk günahsa, evlilik onu kutsallaştıramaz. Ayrıca, bu tür eylemlerin tamamen zevksizce yapılması gerektiği sonucuna varılırsa, Abelard bu eylemlerin hiçbir şekilde

yapılamayacağını ve Tanrı'nın onları geçici olarak izin vermesinin mantıksız olduğunu ifade eder (MacIntyre, 1988, s. 254).

İkinci itirazla ilgili olarak, Abelard diğer insanların failin niyetini bilemeyeceğini kabul eder; ancak Tanrı, içsel zihinsel durumlara erişebildiğinden nihai yargı mümkündür. Abelard, etik yargıya varmanın bir sorun teşkil etmediğini savunur, çünkü yargılama hakkına sahip olan tek varlık Tanrı'dır. Ancak bu durum, insan adaletinin uygulanmasını engellemez. Abelard'a göre insan adaleti öncelikle caydırıcı ve örnek teşkil eden bir işlev görür. Hatta Abelard, kötü niyet taşımadığına inanılan bir kişiyi bile cezalandırmanın adil olabileceğini savunur. Öyle ki ona göre insan, adaleti niyet sorunlarını göz ardı edebilir. Bu bağlamda Abelard, insanları örnek olarak veya caydırıcı bir şekilde cezalandırmada, hangi niyetlerin teşvik edildiğinin ya da caydırıldığının dikkate alınması gerektiğini savunur (Goff, 2019, s. 55). Bu durumda kişi ahlaki açıdan ihmalkâr olmadığı sürece, kişinin vicdanına karşı hareket etmesinin belgelenebilir tek günah olduğu anlayışı ortaya çıkar. Ancak, eylemlerin asli değerine veya sonuçlarına bakılmaz ise hangi eylemlerin caiz veya farz olduğu nasıl tespit edilecektir? Vicdan güvenilir bir rehberle sahip olmadığı sürece Abelard'ın tutumu, iyi niyetli öznelciliğe kapı aralamaktadır. Abelard, bu sorunu Tanrı'nın iradesine itaati ahlaki açıdan doğru davranışın ayırt edici özelliği ve doğal hukukun bir örneği olarak ele alarak çözer. Bu yaklaşımda, failin niyetinin tamamen biçimsel bir kritere, yani Altın Kural'a (Başkalarına sana yapılmasını istediğin gibi davran) uyması gerektiğini savunur. Bu kriter, herhangi bir özel vahiy veya dini inanca gerek kalmadan, yalnızca akılla keşfedilebilir ve failin niyetinin doğruluğunu sağlamak için yeterlidir (Cevizci, 2000, s. 233).

Hiç kimsenin kayıtsız kalamayacağı mutluluğun, erdem ile yani alışlagelmiş ahlaki açıdan doğru davranışla bağlantılı olduğunu savunan Abelard, yalnızca doğalcı bir etiğin yetersiz olduğunu ve bir failin mutluluğunun zorunlu olarak Tanrı ve Ölümden Sonra Yaşam inancı da dahil olmak üzere geleneksel Hristiyan inancının ilkelerini kabul etmesine bağlı olduğunu kanıtlamayı amaçlamıştır. Bu bağlamda O, öte dünyanın arzu edilmesi gereken bir durum olduğunu, erdemli bir yaşamın bile bu dünyada ahlaki bir gelişme sağladığını ve bunu kabul etmenin Tanrı'nın iradesini yerine getirmeyi istemenin temel unsuru olduğunu ileri sürer. Diğer bir ifadeyle insanın uzun vadeli ölüm sonrası mutluluğu mümkün olduğunca garanti altına almak için Altın Kural'a göre yaşaması gerektiğini savunur.

4. Teoloji Anlayışı

İnanç meselelerinde akıl yürütmenin sınırlı bir role sahip olduğunu savunan Abelard'ın bu düşüncesi, onun Clairvaux'lu Bernard gibi diyalektik karşıtlarıyla veya Roscelin de Compiègne gibi "sözde diyalektikçiler" olarak adlandırdığı kişilerle çatışmasına yol açmıştır. Birçok diyalektik karşıtı, inançla ilgili önermelerin anlamının, kavranabildiği ölçüde açık olduğunu düşünür (Knowles, 1989, s. 126). Onlara göre bu yalın anlamın ötesinde kavrayabileceğimiz hiçbir şey yoktur. Bu nedenle, anti-diyalektikçiler dini cümlelerin açık anlamı konusunda anlamsal gerçekçilerdir. Açık anlamın kendisi zaten yeterince açık ve anlaşılırken, onu akıl yürütmeyle karmaşıklığa çalışmak ya açık anlamı kavramada yetersizlikten ya da daha derin bir anlayışa ulaşma isteğinden kaynaklanıyor. Ancak akıl yürütme, açık anlamın berraklığını bozarak onu daha da anlaşılabilir hale getiriyor. Bu durum, inancın temel prensiplerine ters düşen bir yaklaşım olarak görülüyor (Vorlander, 2022, s. 227).

Abelard, kutsal yazılar ve dogma hakkındaki yorumlarından spekülâtif teoloji çalışmalarına kadar her şeyden önce dini iddiaların nasıl anlaşılabilirliğini ve özellikle diyalektik yöntemlerin uygulanmasının inanç önermelerini nasıl açıklığa kavuşturup aydınlatılabileceğini göstermekle ilgilenir. Bu noktada anlaşılması gereken yalın bir anlamın olduğu iddiasını da reddeden Abelard, Sic et Non'un ön sözünde yöntemini özetler. Başlangıçta nasıl bir soruyu gündeme getirdiğini, örneğin rahiplerin bekar olmasının gerekli olup olmadığı gibi bir soruyu ortaya attığını ve ardından en azından soruyu doğrudan olumlu bir şekilde yanıtlıyor gibi görünen kutsal kitap ve patristik otoritelerden alıntılar düzenlediğini anlatır (Vorlander, 2022, s. 300). Dinde aklın doğru kullanımına yönelik çok daha ciddi bir tehdidin bulunduğunu düşünen Abelard'a göre sözde diyalektikçiler, inanç meseleleri de dahil olmak üzere aklı tüm iddiaların nihai hakemi olarak görürler. Diyalektikçileri her şeyin insan aklıyla açıklamaya çalışmak, sadece aklın iddia ettiği şeyi kabul etmek ve otoriteye yapılan başvuruların hiçbir rasyonel ikna edici gücü olmadığına inanmaları ile suçlayan Abelard, gerçek diyalektikçilerin bu görüşleri reddettiğini savunur. Onlar, insan aklının sınırları olduğunu ve bazı önemli gerçeklerin bu sınırların dışında olabileceğini, ancak inançla sınırlı olduğunu kabul ederler. Diğer bir ifadeyle onlara göre iman meseleleriyle ilgili hangi iddiaların kabul edilmesi gerektiği, hem bu iddiaların kaynaklarının epistemik güvenilirliğine, hem de araştırılabilirliği ölçüde akılla uyumuna bağlıdır (Thilly, 1995, s. 227). Dolayısıyla Abelard, aklın belirli bir inanç esasına verimli bir şekilde uygulanabileceği savunur.

Teoloji üzerine çalışmalarının önemli bir bölümü, Teslis hakkındaki diyalektik araştırmasına ayrılmıştır. Daha geniş bir metafizik bağlamında, Teslis'i çevreleyen sorunları ele almak için orijinal bir kimlik teorisi geliştirir. Teslis'e olan inancın rasyonel olarak haklı olduğu iddia eden Abelard'a göre akıl, insanı götürebildiği sürece, bu doktrinin anlamlıdır. Abelard, iki şeyin sayısal olarak aynı somut şey (essentia) olduğunda, özlerinin aynı olduğunu iddia eder; aksi takdirde, özlerinin farklı olduğunu savunur. Örneğin, Sabah Yıldızı ile Akşam Yıldızı aynıdır, çünkü her ikisi de aynı gezegen olan Venüs'tür. Benzer şekilde, somut bir şeyi oluşturan biçimsel öğeler, birbirleriyle özünde aynıdır ve biçimsel bileşenler, somut şeyle özünde aynıdır: Sokrates, onun özüdür (Sokrates, Sokrates'tir). Ancak, bu genel tez parçaları için geçerli değildir. Abelard, belirli bir parçanın, diğer parçalarla birlikte bütünün içinde tamamen yer aldığını ve dolayısıyla bütünün niceliğinden daha az olduğunu düşünerek, parçanın, parçası olduğu bütünden temelde farklı olduğunu savunur. Özsel farkla ile sayısal fark tam olarak eşleşmiyor. Sayısal aynılığın sağlanamaması iki nedenden kaynaklanabilir. Birincisi, bir nesne diğerinin sahip olmadığı bir parçaya sahip olduğunda, nesneler sayısal olarak aynı olmazlar. Bu durumda nesneler temelde farklıdır. İkincisi, hiçbir parçası diğerine ait olmadığına, nesneler sayısal olarak farklıdır. Bu nedenle, sayısal farklılık, sayısal aynılığın başarısızlığını gerektirir. Bir parça sayısal olarak bütünlü aynı değildir, ancak sayısal olarak bütünden farklıdır. Dolayısıyla, bir şey ya yalnızca bir ortak noktaya sahip olduklarında ki bu durumda sayısal olarak aynı olmadıklarında, diğerinden esasen farklıdır; ya da hiçbir ortak kısımları yoktur. Bu durumda hem sayısal olarak farklıdırlar hem de sayısal olarak aynı değildirler. Şeyler sayısal olarak aynı veya sayısal olarak farklı olamayacağından, "Kaç tane şey var?" sorusu ortaya çıkar. Abelard'ın Teslis tartışmasında yararlandığı bir gerçek olan bu durum, mevcut haliyle kötü biçimlendirilmiştir ve daha kesin bir şekilde ifade edilmelidir (King, 2004, s. 66). Özsel ve sayısal aynılık ile farklılık, doğrudan dünyadaki nesnelere uygulanır ve bunlar kimlik kavramının farklı genişleme biçimleridir. Diğer yandan, tanımsal aynılık ve farklılık, özelliklerin

kimlik teorilerine benzer şekilde tanımlanır. Abelard, birinin var olması diğerinin de var olmasını gerektirdiğinde, şeylerin tanım açısından aynı olduğunu savunur; aksi halde tanım bakımından farklılık gösterirler.

Abelard'a göre birbirini karakterize eden özellikleri belirlendiğinde özellik bakımından her şey aynıdır. Bu kavramı açıklığa kavuşturmak için O, şöyle bir örnek sunar: Bir küp mermer hem beyazlığı hem de sertliği temsil eder; beyaz olan şey aslında sert olanla aynıdır, çünkü bunlar sayısal olarak aynı somut şeydir. Ancak mermer küpteki beyazlık ve sertlik tanım açısından açıkça farklıdır. Yine de beyaz olan şey sertlikle karakterize edilir ("beyaz şey serttir") ve bunun tersine sert olan şey beyazlıkla karakterize edilir ("sert şey beyazdır"). Beyazlık ve sertlik özellikleri "karışık"tır, çünkü tanımları farklı olsa da her biri hem kendi başına aynı somut şeye hem de diğeri tarafından karakterize edildiğine göre geçerlidir. Kimlik teorisini Teslis konusunda kullanan Abelard'a göre üç kişi özünde birbiriyle aynıdır, çünkü hepsi aynı somut şeydir. Tanım olarak birbirlerinden farklıdırlar çünkü Baba olmak, Oğul olmak ya da Kutsal Ruh olmak ile aynı şey değildir. Üç Kişi sayısal olarak birbirinden farklıdır, aksi takdirde üç olmazlardı, ama Tanrı'dan sayısal olarak farklı değildirler; aksi takdirde bir değil üç tanrı olurdu. Dahası, her kişi, kendisi için benzersiz bir şekilde geçerli olan özelliklere sahiptir -Baba için doğmamış, Oğul için doğmuş ve Kutsal Ruh'a doğru ilerleyen. Ayrıca Baba için güç, Oğul için bilgelik gibi Kutsal Ruh için iyilik ayırt edici özelliklerdir. Kişiler benzersiz özellikleri bakımından birbirlerinden farklıdırlar ve bu tür özellikler Tanrı için geçerli değildir; ancak ayırt edici özellikler karışıktır, çünkü Tanrı her biri tarafından karakterize edilir. Abelard, bunun ötesinde insan aklının ilerleyemeyeceğini savunur (Çotuksöken, 2011, s. 184).

Sonuç

Bu çalışma, Abelard'ın yaşamı, eserleri ve düşünce dünyasını inceleyerek, onun metafizik, ahlak ve teoloji alanlarındaki yaklaşımını ortaya koymayı amaçlamıştır. İncelenen konular arasında, Abelard'ın nominalist düşünce yapısının ve özellikle niyet odaklı ahlak anlayışının derinlemesine sorgulanması yer alırken, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu görüşlerin günümüz felsefi tartışmalarına ve etik sorunlarına nasıl yansiyebileceği tartışmaya açılmıştır.

Abelard'ın düşünce dünyası, Orta Çağ felsefesinden itibaren Batı düşüncesinin evriminde belirleyici bir rol oynamıştır. Onun tümellerin yalnızca dilsel niteliklere indirgenebileceği görüşü, sonraki nominalist ve analitik yaklaşımlara ilham kaynağı olmuş; William of Ockham gibi düşünürlerin, varlık ve dil ilişkisini yeniden yorumlamasında etkili olmuştur. Bu bağlamda, Abelard'ın eleştirel yöntemi ve sorgulayıcı yaklaşımı hem felsefi metodolojinin hem de eleştirel düşüncenin gelişimine katkıda bulunmuş; modern felsefenin temel sorunlarından biri olan dil, mantık ve gerçeklik arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışmalara zemin hazırlamıştır.

Ahlak alanında ise Abelard'ın niyet temelli yaklaşımı, özellikle eylemin ahlaki değerinin yalnızca failin içsel niyetiyle belirlendiğini savunması bakımından dikkat çekicidir. Bu yaklaşım, Kant'ın ödev etiğiyle kıyaslandığında hem benzerlikler hem de belirgin farklılıklar ortaya koyar. Kant, eylemin evrensel ve katı normlara dayalı olarak

değerlendirilmesi gerektiğini öne sürerken, Abelard daha esnek bir biçimde, bireyin içsel bilincine ve durumsal niyetlerine vurgu yapar. Bu fark, ahlak felsefesinde hem evrensel normların hem de bireysel psikolojinin rolü üzerine süregelen tartışmalara önemli bir perspektif kazandırmaktadır.

Günümüz etik tartışmalarında, Abelard'ın ahlak anlayışının özellikle niyetin belirleyici olduğu yönündeki vurgusu, bireysel sorumluluk ve öznel niyet analizlerinin ön plana çıktığı durumlarda hala güncelliğini korumaktadır. Modern ahlaki problemlerin çözümünde yalnızca sonuçların değil, eylemin ardındaki niyetin de hesaba katılması gerektiği savunulurken, Abelard'ın yaklaşımı bu tartışmalara entelektüel bir temel sunabilir. Ancak, günümüzün karmaşık sosyal ve kültürel yapısında, eylemin sonuçlarının ve toplumsal normların da göz önüne alınması gerektiği eleştirisi, Abelard'ın görüşünü belirli açılardan sınırlı kılabilmektedir. Yine de failin içsel niyetine verdiği önem, çağdaş etik teorilerde, özellikle psikolojik ve normatif analizlerde tartışılması gereken değerli bir referans noktasıdır.

Sonuç olarak Abelard'ın felsefi mirası, yalnızca kendi dönemine özgü bir tartışma alanı yaratmakla kalmayıp, sonraki düşünörlere ve modern etik tartışmalarına da ilham vermiştir. Onun, akıl ve inanç arasındaki ilişkiyi sorgulayan, tümelleri dilin bir ürünü olarak ele alan ve niyetin ahlaki değeri belirlemedeki rolünü vurgulayan görüşleri, Kant gibi sistematik ahlak kuramcılarıyla diyalog içinde değerlendirilebilecek niteliktedir. Bu bağlamda, Abelard'ın düşünceleri, günümüzün etik sorunlarına eleştirel bir perspektif sunarak, modern ahlaki problemlerin çözümüne katkı sağlayabilecek, tartışmaya açık ve zengin bir düşünce mirası olarak önemini korumaktadır.

Kaynaklar

- Abelard, P. (1964). *The Story of Abelard's Adversities* (J. T. Muckle, Trans.). Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Abelard, P., & Luscombe, D. E. (1971). *Peter Abelard's Ethics: An Edition with Introduction, English Translation and Notes By D. E. Luscombe* (Bilingual edition). Clarendon Press.
- Avcı, Z. (2002). *Abelard ve Heloise için Birkaç Söz. Peter Abelard. Abelard ve Heloise Mektuplar* (Z. Avcı, Çev.; 2. Basım) İçinde (s. 7-12). Mitos&Boyut Yayınları.
- Cevizci, A. (2000). *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*. Asa Kitabevi.
- Çotuksöken, B. (1988). *Petrus Abelardus'un Ahlak Anlayışı* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Çotuksöken, B. (2011). *Ortaçağ Yazıları*. Notos Kitap.
- Frolov, I. (2000). *Felsefe Sözlüğü* (A. Çalışlar, Çev.). Cem Yayınevi.
- Gilson, É. (1947). *La Philosophie au Moyen Age. Des Origines Patristiques a la Fin du XIVe Siecle. Deuxieme Edition Revue et Augmentee*. Payot.
- Goff, J. L. (2019). *Ortaçağda Entelektüeller* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Harman, C. (2021). *Halkların Dünya Tarihi* (U. Kocabaşoğlu, Çev.). Yordam Kitap.
- King, P. (2004). The Metaphysics of Peter Abelard. Jeffrey E. Brower & Kevin Guilfooy (Ed.). *The Cambridge Companion to Peter Abelard In* (s. 65-125). Cambridge University Press.
- Knowles, D. (1989). *Evolution of Medieval Thought* (Subsequent edition). Addison-Wesley Longman Ltd.
- MacIntyre, A. (1988). *Whose Justice? Which Rationality?*. University of Notre Dame Press.
- Marenbon, J. (1997). *The Philosophy of Peter Abelard*. Cambridge University Press.
- Pasnau, R. (2014). *Oxford Studies in Medieval Philosophy* (V. 2). Oxford University Press.
- Tarnas, R. (2011). *Batı Düşüncesi Tarihi* (Y. Kaplan, Çev.). Külliyat Yayınları.
- Thilly, F. (1995). *Felsefe Tarihi* (N. Küçük & Y. Çevik, Çev.). Sistem Yayıncılık.
- Ülken, H. Z. (2022). *Felsefeye Giriş*. Doğu Batı Yayınları.
- Vorlander, K. (2022). *Felsefe Tarihi* (M. İzzet & O. Saaddedin, Çev.). Kapı Yayınları.
- Weber, A. (2000). *Felsefe Tarihi* (H. V. Eralp, Çev.). Sosyal Yayınları.

Yazar Katkıları: *Tek Yazar Fikir - Tasarım Denetleme- ; Kaynaklar- ; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi ; Analiz ve/ veya Yorum -; Literatür Taraması ; Yazıyı Yazan ; Eleştirel İnceleme*

Hakem Değerlendirmesi: *Dış bağımsız.*

Çıkar Çatışması: *Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.*

Finansal Destek: *Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.*

Etik Kurul Belgesi: -

Author Contributions: *Sole Author Concept -; Design- ; Supervision -Resources ; Data Collection and/or Processing ; Analysis and/or Interpretation ; Literature Search- ; Writing Manuscript- ; Critical Review*

Peer-review: *Externally peer-reviewed.*

Conflict of Interest: *The authors have no conflicts of interest to declare.*

Financial Disclosure: *The authors declared that this study has received no financial support.*

Ethical Committee Approval: -